

Immanuel Kant

Gondolkodom, tehát *vagyok, mint minden ember: fenség; gondolkozó nádszál.* (Descartes, *Ady, Pascal*)

...ámbár mellemben elfogódást éreztem, fejemben nyugalom és vidámság uralkodott... A csupán a testet illető ellankadásokkal az életérzésnek egy más, magasabb nemét állíthatjuk szembe. (Kantnak Hufelandhoz írt leveléből, Brassai Sámuel kiadatlan fordításában)

Ha a valóság, amint Leibniz vallotta, azonos a működéssel, és ha a szellemlétre Descartes nyomán a gondolkodásból lehet következtetni, akkor kétségtelen, hogy Kant nagyon reálisan, sőt nagyon perszónálisan egzisztált. Mindenki (s a legtöbb ember sokat) gondolkodik életében. Kant gondolkodásban élt. Tudta: gondolkodni csak pontosan, szépen, ahogy az ethosz ösztönzi énem, úgy érdemes.

Harmadfél századdal ezelőtt született, a porosz abszolutista királyság területén fekvő Königsbergben, egy nyergesmester fiaként. Állítólag skót ősektől származott; angol kereskedő volt a legjobb barátja; rajongott a newtoni világmépért; az angol Hume „ébresztette föl dogmatikus szendergéséből”. Mély benyomást tett rá Rousseau-nak az emberi méltóságot körülöngő szentimentalizmusa, általában a francia antifeudális eszmevilág. Nagyrabecsülte a matematikus filozófusként oly lángeszű Leibnizet, a leibnizi gondolatokat is pedánsan-felvilágosítóan, igazi német alapossággal rendszerező Wolffot, és a (hazánkban is erősen ható) wolffiánus Baumeistert választotta első magánelőadásai egyik vezérfonalául. De már tevékenysége első, wolffiánus negyedszázadában eredeti filozófiai és természettudományi nézetekhez jutott, 1770-től számítható kriticitista korszakában pedig a felvilágosodás egy sajátos kivirágzásának, a klasszikus német filozófiának Leibnizet is túlszárnyaló megindítójává, minden idők egyik legmélyebb töprengőjévé nőtte ki magát.

A hagyományos bölcsélettörténetírásban „a XVII. század nagy rendszereinek a korszaka” mintegy *elválasztja* a reneszánszot a felvilágosodástól. De voltaképp e kimagasló rendszeralkotókban (közéjük tartozott a neve szerint is Renatus: Cartesius) *továbbél* a reneszánsz univerzalizmusa, mindent-átfogni-akarása, s *előlegeződik* — főként a racionalista *claritas*-követeléssel, az emberi észnek mint *lumen naturalé*nak a dicsőítésével — az Aufklärung, az illuminizmus. A reneszánsz kori univerzalizmus utórezgését is jelenti a leibnizi *mathesis universalis*, Diderot-ék enciklopédizmusa, Kant bölcséleti összegezésre törő polihisztorsága, *egyetemes érvényű filozófiai módszer* szükségességére összpontosító útkeresése. Ne feledjük: a XVII. század ötletes rendszerteremtőként csodált elméi (a ma már gyakran reneszánsz embernek mondott Bacontól Descartes-on át Spinozáig és Leibnizig) lényegbevágóan, akut aktualitásérzékkel metodologizáltak, kutattak olyan *eljárásrendszer* vagy inkább alpmódszer után, amely kivezessen a skolasztikus és másféle egyhelyben topogásból, látszatmozgásból, sőt óriási haladást tegyen lehetővé. Kant életműve szintén módszerközpontú. Szisztémájának lenyűgöző architektonikája másodlagos fontosságú a benne dolgozó, néha ugyancsak pepecselő, máskor majdnem falrepsztoően dinamikus dialektizáláshoz képest. Persze, Hegelhez viszonyítva Kant sokszor csupán predialektikusnak tűnik. Am senkitől sem szabad többet várni a méltó előddé válásnál, a példás elődök mintaszerű meghaladásánál. Kant-hoz illő német előd volt Leibniz, akinek csillaga ma ragyog a legfényesebben, s aki az érdemtelenül nagyon elfelejtett Clauberget fölöttébb nagyra értékelte. A tudományos ismeretek, az észigazságok egyetemes és szükségszerű voltának és e vonásaik nem érzékleti adottságának elemzése olyan eljárás, melynek mélybe ívelő útja — hogy tovább most ne menjünk — a claubergi karteziánus elmélkedéstől visz a königsbergi Filozófus ismerettani és etikaalapozási erőfeszítéseihöz.

Rendkívül extenzív tudás és még rendkívüliben intenzív elemzőkészség és etikai érzék jellemezte Kantot. Minden terület foglalkoztatta, a fiziko-matematikai összefüggésektől el egészen a finn—magyar nyelvrokonságig. (Az utóbbiról hihető-

leg J. E. Fischertől értesült, aki a moldvaiakról is irt könyvet.) De minden sokoldalúsága ellenére 15 évet kellett várnia a professzorságra, kivált a nála két évvel idősebb versenytársa miatt. Ez egyébként *Célszerűségtani elgondolások a füst-ről* címen értekezett ugyanakkor, amikor Kant közzétette a világ ösködből kibontakozásáról szóló zsenialis (noha szintén nem előzménytelen) elméletét.

A swedenborgi misztikus ködösítéseket is szellemesen bíráló, „természetlátó“ Kant kozmogóniája Engels megállapítása szerint „a legnagyobb haladás volt, melyet a csillagászat Kopernikus óta megtett“ (főleg a dialektika felé). A Swedenborg spirítiszta álmódoszásait elragadó stílusban elutasító Kant maga is „szellemlátó“ volt, mármint a józan észvizsgálat értelmében, és vizsgálódásaiért a filozófia Kopernikusának nevezte őt filozófiaprofesszorunk — G. G. — filozófiaprofesszora: Alexander Bernát, az első magyar Kant-monográfus.

Transzcendentálisizmusát (a megismerésnek a tapasztalattól „független“ alanyi föltételeiről szóló tanát) Kant maga állította párhuzamba a gondolkodásmód kopernikuszi fordulatával. Többnyire csak azt hangsúlyozzák, hogy a kanti fordulat valójában antikopernikuszi, szubjektivista. Pedig vannak a kopernikuszihoz hasonló mozzanatai: 1. Kopernikus szerint is a nap- és évszakokhoz vezető mozgást, ellentétben az érzékelés, a látás (annyiszor látszatot adó!) tanúságával, nem az égben, a Napban kell keresni, hanem földi szemlélőjében; 2. Kant sem állítja a magánvalóknak, a dolgok lényegének, sőt még csak ezek jelentkezési módjainak sem az emberi én körüli, ehhez igazodó keringését, hanem pusztán azt, hogy e jelentkezési, megnyilvánulási módok jelenségé, azaz *tapasztalattá* hosszabbodásukban hatólagosságuk mellett passzívak is, tudniillik alárendelődnek tér- és időszemléletünknek, értelmi kategóriáinknak, tehát a megismerő alany eleve adott szerkezete rájuk nyomja bélyegét. Kant eltúlozta a szellemi alkatunkban tényleg létező, de viszonylagos aprioritást, nem emelve ki például azt, hogy ami az egyén fejlődésében a priori, nem empirikus, örökölt, az az emberiség története során szerzett. A tudományos, történeti fölmérésnek viszont a kanti transzcendentálisizmusban nem annyira az idealista ismeretelmélethez való közeledést kell előtérbe helyezni, mint inkább a *dialektikátlan* materialista gnoszeológia áttörését. Kant persze ebben sem tökéletesen önálló. No de Kopernikusznak is voltak előfutárai.

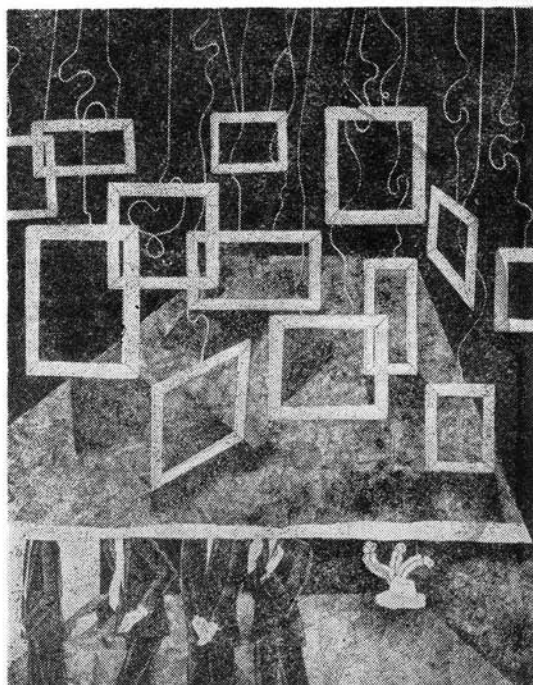
A tavalyi Kopernikus-évforduló alkalmából számos cikk részletezte, milyen hosszas munkával készült el a világhírű lengyel csillagász fő műve. Nos, a 4—5 hónap alatt papírra vetett *Kritik der reinen Vernunft* „csak“ jó 12 évi elmélkedésnek volt a gyümölcse (mely idő alatt azonban egyebek közt arra is futotta Kant minden irányú érdeklődéséből, hogy csatlakozóan ismeresse Pietro Moscatinak az emberi szervezet állati eredetét sugalló, németre fordított könyvét, majd nyilvánosságra hozza azt a meglátását, hogy az emberrasszok *egyetlen* nem fajjai).

Már 1770-es disszertációjában fölvázolta a „transzcendentális esztétikát“, mely szerint az érzékek szolgálta anyagot az ember tér- és időszemlélete mint aktív forma rendezi. Mi semmi közösséget nem vállalunk a legparányibb ésszerű magvat sem rejtő szubjektívizmussal, de a közkeletű felfogással szemben bátorokunk kijelenteni, hogy a nem-euklideszi geometria részint *igazolja* Kantot, amennyiben: 1. kiváló példa arra, hogy a matematikai, tisztára deduktív gondolkodás *megelőzheti* a fizikai, tapasztalati kérdéstisztázást (ha nem is dönt el a priori egy kérdést, a priori kimutathatja egészen paradoxális eldöntés logikai lehetőségét); 2. rádőbbsent arra, hogy a számunkra meghitt nagyságrendet meghaladó méretekben a tér eltér örökölt szemléletmódunktól, ez utóbbi tehát akadályoz a tér magánvalóságának, mélyebb természetének a megismerésében.

A kritícista Kant számára a metafizika már nem az abszolút, végtelen létnek, hanem megismerő képességünk végeességének a tudománya. Ez a determinálás, határmegállapítás kétféle negatívumot tartalmaz. Az egyik a mi értékítéletünk szerint is *negatívum*, ugyanis agnosztikus elem, mereven elválasztja a valóság magában való létét, illetve a tudattól független voltának *materialista* elfogadását a megismerésben egyre inkább nekünk valóvá válásától, amelyet kizár. Ez a szemérmes, a materializmust gnoszeológiai síkon következtelenné tevő tagadás az ára az említett determinációban rejlő másik negatívumnak, amely lényegileg pozitívum, hiszen nem valami létezőt vagy lehetőséget tagad, hanem lehetetlent, pontosabban: állítja, hogy lehetetlen bizonyítani a lélek halhatatlanságát, a világ születtségét és az isten (a világot teremtő és a léleknek örök életet adó lény) létét, mert tapasztalat nélkül, *a priori* nincs ismeret. De második nagy kritícista opuszában, *A gyakorlati ész bírálatában* Kant hozzáteszi, hogy akaratunk, magatartásunk részére igenis lehet *a priori* szabályt fölláttani, mivel az ember csak „empirikus“ jellege szerint van alávetve a természettörvényeknek, „intelligibilis“ mívoltával, azaz személyiségként viszont szabad, *öntörvényadó*.

Kant etikai autonomizmusának egyik érdeme az antifideista él, a *humanista* emberközpontúság. Gyengéi közé tartozik a formalizmus (a kategorikus imperatívusz mindössze annyit ír elő, hogy egyetemes törvényadás elvévé emelhető maxima jegyében cselekedjünk), és az, hogy „gyakorlati posztulátumként” visszacsempészi a mindenhatóban és halhatatlanságban való hitet. De Kant szerint a valódi erkölcsösség független bárminemű felekezeti, egyházi tényezőtől, következésképp *nem* kötelező a vallás (= kötelességeinknek isteni parancsként való elismerése), és *teljesen fölöslegesek* a vallásos szertartások, intézmények és dogmák.

Immanuel Kant prekriticista korszakának legtartósabb dogmaellenes, *kritikai*, *építően* bíráló vívmánya az *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* című, évtizedekig szinte ismeretlen mű: a határtalan makrokozmosz metafizikus (fixista, történetietlen) szemléletének megrendítése. A kriticista Kant legelévülhetlenebb erénye alighanem az emberi mikrokozmosz végtelen erkölcsi tökéletesedésének az antimetafizikus, rutin- és maradiságellenes követelése, bizakodó szorgalmazása. Bár Kant etikai munkái együttvéve sem adják az emberi eszmények égboltjának, égiszének „általános természettörténetét és elméletét”, a kanti életmű *égiszének* telibe találó jeligéje lehet a nagy königsbergi sokszor idézett szép vallomása: „Két dolog tölti el kedélyemet mindig új és növekvő csodálattal és tisztelettel, minél többször és huzamosabban foglalkozik vele gondolkodásom: *a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.*” S ámbár Kant erkölcsstani alkotásaiból nem áll össze az emberi ethosz elég tudományos történeti és filozófiai bemutatása, Kantot mégsem abban tartom kimagaslóbbnak, amivel neve a Laplace-é mellé került, hanem abban, amiért Marxék leginkább lehettek büszkéek arra, hogy *tőle* is származnak. Abban, hogy ő az ember lényegének, (társadalmi) észlény voltának az *értékbeli* prioritását hangoztatta (e magasztos eszméhez csupán alátámasztásul használva — erősen kifogásolandó eszközként — az apriorizmust). Tehát abban, hogy a filozófia kardinális föladatának a külvilág értelmezése helyett a mi rendeltetésünkről szóló fölvilágosítást tekintette, az emberiség „vég”-célját pedig a *végtelen* önkiteljesítésben, humanusabbá nemesedésben látta, melyhez képest a természeti, sőt a társadalmi viszonyok átalakítása, nekünk valóbbá gyúrása is csak eszköz. Amit Kant ilyenszerűen, persze utópikus, naiv módon megálmodott a nagy francia forradalom előtti években („a priori”), az a szocialista forradalmakat követő, ezeknek elkötelezett századokban lel beláthatatlanul teremtő megvalósulásra.

Muhi Sándor: Kiállítás